

KAI KURIOS KRIMINOLOGINĖS PROBLEMOS DVIDEŠIMTMEČIO SOCIALINIŲ POKYČIŲ LIETUVOJE KONTEKSTE

Genovaitė Babachinaite

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4584
Elektroninis paštas btpi@mruni.eu

Artūras Petkus

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4584
Elektroninis paštas apetkus@mruni.eu
Pateikta 2014 m. vasario 6 d., parengta spausdinti 2014 m. kovo 13 d.

doi:10.13165/JUR-14-21-1-13

Įvadas

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2012 m. lapkričio 14 d. nutarimu Nr. 1381 patvirtino Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinį veiklos planą¹, kuriame vienu iš veiklos prioritetų išskyrė „<...>

1 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. lapkričio 14 d. nutarimas Nr. 1381 „Dėl Naciona-

nusikalstamumo prevencijos sistemos tobulinimas per mokslinius tyrimus; nusikalstamumo prevencijos subjektų mokymas; nacionalinio ir tarptautinio bendradarbiavimo nusikalstamumo prevencijos srityje plėtra; nuteistųjų neteisėto elgesio prevencijos ir kontrolės laisvės atėmimo vietose sistemos tobulinimas“. Tai svarbus iššūkis tiek mokslininkams, tiriantiems nusikalstamumą ir su juo susijusius socialinius procesus, tiek ir praktikams, kurie, esant ribotiems finansiniams bei žmogiškiesiems ištekliams, siekia užtikrinti vidaus saugumą valstybėje.

Neatsitiktinai šiame straipsnyje nusikalstamumo kontekstas nagrinėjamas įvairiais pjūviais. Istorinė apžvalga, statistinių duomenų analizė, asmenybės charakteristika ir kriminogeninių procesų išvalgos yra pateikiamos siekiant sudaryti prielaidas tolesniems tarpdisciplininiais tyrimams. Minėtoje programoje nurodyti siekiniai: „<...> pagerinti nusikalstamumo prevencijos sistemos valdymą ir efektyvumą įvertinimą; išlaikyti pusiausvyrą tarp nusikaltimų prevencijos priemonių ir nusikaltimų tyrimo bei atsakomybės neišvengiamumo principo įgyvendinimo“² įpareigoja visus nusikalstamumo prevencijoje veikiančius subjektus suvokti sisteminio požiūrio būtinybę.

Straipsnyje akcentuojama, kad atkūrus Lietuvos nepriklausomybę prasidėjo demokratinės valstybės ir visuomenės kūrimo procesas; atsirado būtinybė neatidėliotinai spręsti daugelį teorinių ir praktinių teisės srities, taigi ir kriminologinių, problemų. Juolab kad socialiniai pokyčiai veikia ir nusikalstamumo kitimą bei nusikaltimų prevencijos institutų ir jų veikimo būdų demokratėjimą. Per pastarąjį penkmetį taip pat vyko sudėtingi neprognuozuoti socialinės politinės aplinkos pokyčiai, kurių atveiksmis nusikalstamumui jau matomas šiandien. Tai sudaro prielaidas įvertinti esamą kriminogeninių procesų būklę ir ieškoti tyrimo kryptį ateičiai.

Įvertinus kriminologijos mokslo įdirbį atskirose nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos tyrimo srityse bei praktinę teisės saugos ir kitų nusikalstamumo prevencijos srityje dirbančių institucijų patirtį, tyrimo tikslas yra išskirti kriminologiškai svarbius elementus bei veiksnius, kurių tolesnis mokslinis tyrimas padėtų didinti nusikalstamumo prevencijos veiksmingumą.

Tyrimo objektas yra nusikalstamumas, atskiros jo rūšys, nusikaltimo aukos bei nusikaltėlio asmenybės bruožai.

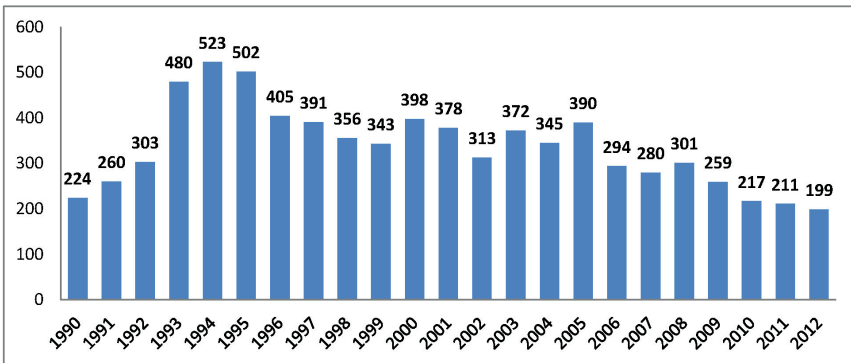
Tyrimo metu taikyti registruoto nusikalstamumo statistinės analizės, apibendrinimo, lyginamasis, nagrinėjant registruoto nusikalstamumo dinamiką ir valstybės institucijų reakciją į jį – istorinis, analizuojant mokslinę literatūrą – sisteminės analizės metodai.

linės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 135-6897.

2 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. lapkričio 14 d. nutarimas Nr. 1381 „Dėl Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“, *supra* note 1.

1. Šiuolaikinio nusikalstamumo prevencijos problematika

Atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę tiek akademinės bendruomenės, tiek teisėsaugos institucijų atstovai, tiek ir politikai daug diskutavo dėl baudžiamosios politikos vystymosi perspektyvų, dėl nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos siekinių. Tuo metu buvo aktualu aptarti vieną iš problemiškesnių baudžiamosios politikos elementų – mirties bausmės panaikinimą. Nesigilindami į, be jokios abejonės, svarbius kitų mokslo sričių argumentus šiuo klausimu, paminėsime kriminologiškai svarbiausius motyvus. 1997 m. „Vilmorus“ atliktas viešosios nuomonės tyrimas parodė, kad dauguma respondentų (beveik trys ketvirtadaliai) nepritarė mirties bausmės panaikinimui³. O pvz., Skandinavijos šalys mirties bausmės atsisakė labai seniai⁴, ir dėl to neiškilo, nepadaugėjo nusikaltimų prevencijos problemų. Lietuvos visuomenė turėjo perimti socialinių santykių pažangą ir kartu išsaugoti nacionalinio charakterio ir dvasios ypatumus esminių demokratiškų pokyčių raidoje. Argumentuotai teigta, kad viešoji nuomonė nėra tolygi tautos valia; ir kad viešosios nuomonės tyrimu negalima ieškoti atsakymo dėl sudėtingų socialinių klausimų sprendimo būdų. Šią nuostatą galima pagrįsti Lietuvoje registruotų nužudymų statistinių duomenų dinamikos analize (1 pav.).



1 pav. Nužudymai (su pasikėsinimais) (BK 129-131 str.)⁵

3 Plačiau žr.: Babachinaitė, G. Viešoji nuomonė ir mirties bausmė: prevencijos strategija. *Jurisprudencija*. 1998, 10(2).

4 *Ibid.*

5 Tyčiniai nužudymai (su pasikėsinimais). [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-08-29]. <<http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus11.htm>>; Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. Užregistruotos ir ištirtos nusikalstamos veikos (Forma 1 Ž). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-08-29]. <<http://www.nplc.lt:8000/asis/>>.

Mirties bausmė Lietuvoje galiojo iki 1998 metų⁶. Tačiau būtent po mirties bausmės panaikinimo per pastaruosius 15 metų matoma bendra registruotų nužudymų skaičiaus mažėjimo tendencija. Tai reiškia, kad mirties bausmė pati savaime nedaro lemiamos įtakos nužudymų skaičiaus mažėjimui (netgi priešingai – jos galiojimo laikotarpiu nužudymų skaičius buvo padidėjęs daugiau nei 2 kartus), tad neturėtų būti laikoma tiek svarbia, nuo nužudymų asmenis atgrasančia prevencijos priemone. Tai tik vienas iš pavyzdžių, parodantis, kad nusikalstamumo problemų sprendimas gali būti klaidingas, jei esama kriminogeninė būklė vertinama neprofesionaliai.

Vykstant demokratinės teisinės valstybės ir visuomenės kūrimosi procesui išryškėjo trys nusikaltimų prevencijos problemų grupės: 1) bausmių politikos ir jų skyrimo praktikos tobulinimas; 2) laisvės atėmimo įstaigų darbo kokybės gerinimas; 3) pagalba asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo įstaigų. Visuomenė palaiko ir netgi reikalauja aktyvesnių demokratiškos poslinkių tvarkant daugelį socialinio ir ekonominio gyvenimo sričių, tačiau vienintelė priemone ir nusikalstamumo mažinimo garantu laiko bausmių griežtinimą bei nusikaltimus padariusių asmenų laisvės ir daugelio kitų teisių apribojimą. Politinės partijos, tiek valdančiosios, tiek opozicinės, siekiamos populiarumo visuomenėje, nedrįsta pareikšti kitokios mokslo duomenimis paremtos nuomonės (2000 m. padėtis). Tuo tarpu mokslininkai kriminologai ne vien tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse pateikia akivaizdžius tokio mąstymo nenaudingumo ir nepagrįstumo įrodymus⁷. „Šiuolaikinėje Lietuvos teisės doktrinoje pripažįstama, kad baudžiamoji atsakomybė yra kraštutinė priemonė (*ultima ratio*) ginant visuomenę nuo įvairių teisinės tvarkos pažeidimų. Tačiau nėra aiškumo dėl šios racionalumo ir kriminologiniais tyrimais pagrįstos idėjos teisinio statuso ir privalomumo kuriant ir taikant baudžiamuosius įstatymus.“⁸ Pažymėtina, kad trūkstant sisteminio požiūrio į nusikalstamumo prevenciją, su ja susijusį teisėkūros procesą bei teisės taikymo praktikoje kylančias problemas, valstybės institucijų pareigūnai, nuo kurių sprendimų priklauso baudžiamosios politikos nuoseklumas Lietuvoje, kaip pagrindinę adekvačią reakciją į nusikalstamumą pripažįsta valstybinės prievartos priemonių taikymą. Tai ydinga praktika, kurios rezultatu tampa perpildytos pataiso įstaigos, o šios prievartos vykdymo rezultatai ima netenkinti visuomenės lūkesčių.

Laisvės atėmimo įstaigų darbo sėkmė pirmiausiai priklausytų nuo bausmių politikos pažangumo ir jų skyrimo praktikos. Konkreti šios politikos išraiška būtų tai,

6 1996 m. mirties bausmės vykdymas buvo sustabdytas, o 1998 m. gruodžio 21 d. Lietuvos Respublikos Seimas mirties bausmę panaikino; Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54⁽¹⁾, 71, 75, 105, 227⁽¹⁾, 227⁽³⁾ straipsnių pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 115-3238.

7 Žr.: Christie, N. *Crime control as Industry*. London, New York, 1993; Gavėnaitė, A. *Bausmės samprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008, p. 115–147.

8 Fedosiuk, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19(2): 715.

kad laisvės atėmimo bausmės būtų optimalios, t. y. nuteistasis laisvės atėmimo vietoje nebūtų ilgiau nei reikia. Savo ruožtu institucijų, sprendžiančių grįžusių iš laisvės atėmimo įstaigų asmenų problemas, prevencinio darbo veiksmingumas yra tiesiogiai susijęs su laisvės atėmimo įstaigų darbo kokybe. Vienu iš laisvės apribojimo bausmės optimalumo kriterijų turėtų tapti ir nuteistojo asmenybės kriminalizavimo procesas, t. y. kriminogeninių elementų (nuostatų, vertybių, įgūdžių) susiformavimo rizika asmenybės lygmenyje, nuteistajam atliekant laisvės atėmimo bausmę. Iki šiol tai mažai tyrinėta sritis. Viešojoje erdvėje egzistuoja nuostata, kad pataisos įstaigos – tai „nuskaltėlių universitetai“, tačiau giluminių tyrimų Lietuvoje kol kas stinga, kad pagal aiškius kriterijus būtų galima įvertinti nuteistojo laisvės atėmimo bausme asmenybės pokyčius, kurie vėliau nusikalstamos veikos mechanizme veikia kartu su socialiniais nusikalstamo elgesio determinantais.

Pažangesnis (ir kartu veiksmingesnis) minėtų dviejų grupių problemų sprendimas – pagrindinė prielaida trečiosios grupės prevencinių problemų sėkmingam sprendimui. Socialiniai darbuotojai, teikiantys pagalbą grįžusiems iš pataisos įstaigų, susidurtų su mažiau desocializuotais asmenimis, kuriems būtų lengviau prisitaikyti visuomenėje. Taigi socialinių darbuotojų teikiama pagalba būtų žymiai veiksmingesnė ir kainuotų mažiau. Be abejo, pagalbos priemonės asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo įstaigų, yra daug kainuojantis dalykas. Valstybės skiriamos lėšos šiai problemai spręsti lemia, kaip ir koks darbas bus atliekamas. Svarbu taupiai ir veiksmingai naudoti skirtas lėšas. Nemažą indėlį į šį darbą įnešė ir įvairios nevyriausybinės organizacijos, veikiančios Lietuvoje ir nebūtinai remiamos valstybės.

Kriminologinių problemų nagrinėjimas ir jų sprendimo būdų paieška – visuo- met aktualus dalykas, nesvarbu, kokia yra nusikalstamumo tendencijų raida, t. y. nusikalstamumas didėja ar mažėja. Neteisinga manyti, kad jeigu registruotas nusikalstamumas nedidėtų, tai kriminologinė problematika, tarkime, nusikalstamumo prevencijos problema, nebūtų svarbi. Tik nuosekliai nagrinėjant ir sprendžiant kriminologines problemas tikėtina, kad efektyviau bus sprendžiamos nusikalstamumo prevencijos problemos. Taigi kriminologinė problema yra permanentiškai aktuali, gali keistis tik aktualumo kryptingumas, t. y. gali būti išskiriami tam tikri jo akcentai.

Šiuolaikinei nusikalstamumo prevencijos problemos sprendimo versijai, vyraujančiai visuomenėje, būdinga nuomonė, kad nusikalstamumo prevencija yra pirmiausia teisėsaugos institucijų pareiga. Taip pat manoma, kad tik teisėsaugos institucijų veiksmingas ir tinkamai organizuotas darbas iš esmės užtikrina nusikalstamumo prevencijos sėkmę šalyje. Ši nuomonė, nors ir plačiai paplitusi bei žiniasklaidos eskaluojama, kriminologiniu požiūriu atrodo klaidinga. Teisėsaugos institucijos Lietuvoje iš esmės atlieka prievartinės nusikalstamumo prevencijos darbą ir atsako už šio darbo kokybę. Taigi prievartinė nusikalstamumo prevencija iš esmės yra specialioji nusikalstamumo prevencija valstybiniu, socialiniu, skirtingų šalies regionų ir socialinių grupių lygiu, bet svarbiausia – poveikio konkretiems asmenims, t. y. individualiosios specialiosios prevencijos lygiu. Represinės prievartinės prevencijos vyravimą

ir jo padarinius Lietuva paveldėjo iš sovietmečio. Atgavus nepriklausomybę ir stajiai didėjant registruotam nusikalstamumui Lietuvoje ši sovietinės kilmės represinė prevencinė politika buvo tęsiama dar dešimtmetį dabar jau demokratinę visuomenę kuriančios valstybės. Toliau daugėjo piliečių, nuteistų kalėti laisvės atėmimo ir kitose laisvės apribojimo įstaigose. Per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį absoliutus nuteistųjų skaičius padidėjo 2,5 karto. Nuteistųjų skaičiaus didėjimas 0,5 karto lenkė užregistruotų nusikaltimų padariusių asmenų skaičiaus didėjimą. 2003 m., baudžiamajai politikai tampant progresyvesne po naujų Baudžiamojo kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso, Bausmių vykdymo kodekso įsigaliojimo, Lietuvos pataisos įstaigose laikomų asmenų skaičius nuo 11 070 – 2003 m. pradžioje sumažėjo iki 7866 – 2008 m. pradžioje ir keletui metų stabilizavosi⁹. Tačiau nuo 2008 m. stebimas nuoseklus Lietuvos pataisos įstaigose esančių asmenų skaičiaus didėjimas ir 2012 m. tokių asmenų buvo vidutiniškai 9906¹⁰. Vertinant susidariusią situaciją, galima daryti prielaidas, kad tokius pokyčius kartu lemia socialinės problemos, kurias sukėlė Lietuvoje ir visame pasaulyje susiformavę ekonominiai iššūkiai bei įstatymų leidžiamosios valdžios reakcija į viešumoje plačiai aptariamus nusikaltimus, kuri praktikoje pasireiškia teikiant įstatymų projektus dėl Baudžiamajame kodekse numatytų sankcijų didinimo. Kaip jau buvo minėta, represinio pobūdžio reakcija į nusikalstamumą nėra adekvati priemonė, nes nusikalstamumo didėjimą lemia ne baudžiamųjų sankcijų „efekto“ sumažėjimas, o socialiniai, ekonominiai ir kiti veiksniai, todėl ir prevencija turi būti orientuota būtent į šiuos kriminogeninius veiksnius.

Tačiau prievartinė nusikalstamumo prevencija yra santykinai nedidelė nusikalstamumo prevencijos apskritai dalis. Todėl kriminologiškai ir apskritai socialiai nepagrįsta užkrauti visą atsakomybę už nusikalstamumo prevencijos kokybę ir šios prevencijos masą teisėsaugos institucijoms. Juo labiau kad pažangiose demokratinėse šalyse, ypač Skandinavijos, prievartinę nusikalstamumo prevenciją ir apskritai baudžiamąją justiciją yra ištikusi krizė¹¹.

Prievartinės nusikalstamumo prevencijos procese socialinis konfliktas lieka neišspręstas, o tik atidedama tolesnė jo raiška. Teisėsaugos institucijų veikla dažniausiai nukreipta į nusikaltimų ir kitų teisės pažeidimų padarinių užkardymą, o ne į priežasčių, kurios šiuos padarinius sukūrė, šalinimą. Šios krypties nusikaltimų prevencija kitaip dar vadinama reaktyviąja prevencija. Visuomenės ir valstybės pastangos veikti nusikalstamumo priežastingumą sudaro vadinamąją proaktyviąją prevenciją. Visos šalies visuomenės, atskirų jos narių, piliečių susivienijimų (darinių) veikla, įvairių

9 Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos. Asmenų, laikomų KD įstaigose, skaičius metų pradžioje [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-09-10]. <<http://www.nplc.lt:8000/asis/>>.

10 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2012 metų veiklos ataskaita. 2013, Nr. 1S-440 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-09-23]. <<http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/veikla/ataskaitos/metines.html>>.

11 Žr.: Chistie, N. *Limits to pain*. Oxford, Martin Robertson, 1992.

valstybės institucijų veikla siekiant efektyviai spręsti socialines problemas ir sudaro veiksmingiausią proaktyviąją nusikaltimų prevenciją. Savo ruožtu nusikalstamumo prevencija apskritai (tiek prievartinė, tiek ir proaktyvioji) yra valstybės socialinės politikos plačiaja jos prasme dalis. Proaktyviosios (arba bendrasocialinės) nusikalstamumo prevencijos subjektai ši darbą atlieka vykdydami įprastines savo funkcijas, t. y. dirbdami įprastą jų kompetencijai priskirtą darbą. Šiuo darbu (jeigu jis tinkamai atliekamas) jie mažina nusikaltimų užkardymo darbo mastą ir taip palengvina teisėsaugos institucijoms atlikti reaktyviąją prevenciją, daro ją efektyvesnę. Taigi socialinėje erdvėje problemos yra susiję tarpusavyje, veikia viena kitos paplitimą, apimtis ir, pagaliau, sprendimą.

2. Registruoto nusikalstamumo pokyčių ir socialinių bei politinių pokyčių sąveika

Kriminologijoje daugiausia dėmesio nuolat buvo skiriama statistiniams nusikalstamumo pokyčiams nagrinėti, nes yra nuolat aktualu nustatyti realių nusikalstamumo raidą Lietuvoje lyginant su kitų ES šalių atitinkama padėtimi bei tirti, kaip socialiniai pokyčiai veikia nusikalstamumo raidą. Istorinis reakcijos į nusikalstamumą aspektas tampa aktualus dėl galimybės kompleksiskai vertinti nusikalstamumo priežastingumą bei modeliuoti galimas nusikalstamumo prevencijos priemones, priklausomai nuo socialinių pokyčių valstybėje.

Nusikalstamumo raida Lietuvoje buvo nagrinėjama nuo Lietuvos valstybės atkūrimo 1918 m. Tuo metu Lietuva iš esmės buvo kaimiškas kraštas – XX a. pradžioje Lietuvos kaimuose gyveno apie 90 proc. visų valstybės gyventojų; vėliau, 1941 m., Lietuvos kaime gyveno 78 proc. visų valstybės gyventojų¹².

1918–1940 m. Lietuvos kaimo gyventojų nusikalstamumas iš esmės lėmė nusikalstamumo lygį visoje valstybėje; ir pagal daromas nusikalstamas veikas, kurios tuo metu vyravo, tai buvo kaimiško tipo nusikalstamumas. Prieškarinio nusikalstamumo raidą Lietuvoje santykinai galima suskirstyti į du laikotarpius: 1918–1928 m. ir 1929–1939 m. Iki 1929 m. buvo kuriamos, tobulinamos ir reorganizuojamos valstybinės valdžios ir kitos valstybės institucijos, teisėsaugos sistema. 1919 m. priimti Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai, o 1922 m. ir 1928 m. priimtoms Konstitucijoms, išleidžiami kiti nepriklausomai valstybei svarbūs įstatymai; iš dalies pakeičiamas galiojantis Lietuvoje carinės Rusijos baudžiamasis statutas. Tačiau nusikalstamumo tendencijų Lietuvoje šiuo laikotarpiu tyrinėti beveik neįmanoma dėl daugelio priežasčių. Pirma, dėl didelio nusikalstamų veikų latentškumo. Antra, dėl Lietuvos teritorinės apimties kitimo. Trečia, dėl nusikaltimų registravimo pagrindų kaitos skirtumų ir tarpusavio nesuderinamumo (pvz., su Klaipėdos krašto nusikalstamumo statistika). Ketvirta, radikaliai kito gyventojų skaičius. Penkta, buvo daug amnestijų.

12 Povilaitis, Br. *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940*. Vilnius: Tėvynės sargas, 1997.

Šešta, didelė migracija į (iš) užsienio šalis (1919–1921 m. daug piliečių išvyksta į užsienį ir apie 20 proc. jų kasmet grįžta)¹³.

Antrasis laikotarpis, po 1930 m., pasižymi santykinai gerai sutvarkyta statistine nusikalstamumo registracija. Tačiau ir šiuo laikotarpiu (1933 m.) priimtas Teismų santvarkos įstatymas labai pakeitė nusikalstamumo registravimo pagrindus. Ypač smarkiai pasikeitė nusikalstamumo registravimo pagrindai 1939 m. (pvz., 1939 m. užregistruotų nusikaltimų skaičius, palyginti su 1938 m., sumažėjo 3,2 karto). Kita vertus, pagal tuometinę baudžiamųjų įstatymų tradiciją baudžiamųjų veikų ribos buvo gerokai platesnės, santykinai apėmė ir dabartinius administracinius teisės pažeidimus.

Apskritai nusikalstamumas Lietuvoje tuo metu buvo panašus į daugelio Europos valstybių nusikalstamumo raišką, tačiau turėjo ir ypatumų: Lietuvoje nusikalstamumas nebuvo sunkaus, organizuoto pobūdžio; nusikaltimai pagal padarymo vietą ir motyvus buvo paprastesni, nesudėtingi, nesunkūs; pagal padarymo būdą dažniausiai buvo „nežiaurūs“, sudėtingos techninės priemonės nusikaltimams daryti buvo naudojamos retai. Šie požymiai, kaip jau buvo minėta, būdingesni kaimiškojo tipo nusikalstamumui (tarkime, kaip ir Skandinavijos šalyse tuo metu), o ne urbanizuotos visuomenės nusikalstamumui. Tai liudija ir gana didelis jo išaiškinamumas (pvz., 1938 m. bendras nusikaltimų išaiškinamumo vidurkis buvo apie 90 proc.).

Kompleksiškai vertinant 1918–1940 m. registruotą nusikalstamumą – jo padidėjimas per šį laikotarpį neturėtų viršyti vieno penktadalio (apie 20 proc.).

Sėkmingą nepriklausomos Lietuvos valstybės ir visuomenės raidą nutraukė sovietų okupacija 1940 m. ir vėliau prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, pokarinis pasipriešinimo okupacijai laikotarpis, prievartinė kolektyvizacija. Galima sakyti, kad socialistinė santvarka Lietuvoje įsigaliojo po 1960 m. – prasidėjo stabilus jos laikotarpis.

Taigi 1961–1987 m., vadinamojo brandaus socializmo laikotarpiu, registruotų nusikaltimų Lietuvoje padaugėjo nuo 11 708 iki 20 037, t. y. beveik dvigubai¹⁴.

Nuo 1988–1989 m. nusikalstamumas ima kisti dėl M. Gorbačiovo „perestroikos“ visuomenėje ir ekonomikoje. Nors ši „perestroika“ pradėta anksčiau, tačiau nusikalstamumo pokyčių Lietuvoje atsirado būtent 1989 m., nes nusikalstamumas šiek tiek vėluoja reaguodamas į įvairius socialinius procesus.

M. Gorbačiovo laikais susikūrus organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje jau turėjo gana stiprias struktūras prieš atkuriant mūsų nepriklausomybę.

Apskritai nusikalstamumo Lietuvoje etapas, prasidėjęs 1988–1989 m., tęsėsi ir atkūrus nepriklausomybę, maždaug iki 1995–1996 m. Per šį trumpą aštuonerių metų laikotarpį registruotas nusikalstamumas Lietuvoje padidėjo maždaug tris kartus. Nepilnamečių nusikalstamumo rodikliai dar radikaliau kito. Per pirmuosius vienuolika

13 Žr.: Babachinaitė, G. Kriminologiniai nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacijos aspektai. *Lietuvos teisės tradicijos: mokslinės konferencijos medžiaga*. Vilnius: Justitia, 1997.

14 *Ibid.*

nepriklausomybės metų nepilnamečiai per metus vidutiniškai padarydavo po 21 tyčinių nužudymą (4 kartus daugiau negu per ankstesnį laikotarpį); 14 tyčinių sunkių sveikatos sužalojimų (dabar – sunkių sveikatos sutrikdymų) (1,5 karto daugiau negu per ankstesnį laikotarpį); išžaginių ir pasikėsinimų išžaginti per metus vidutiniškai būdavo užregistruojama po 26, t. y. maždaug tiek pat arba net ir mažiau negu vidutiniškai per ankstesnį laikotarpį. Taigi galima konstatuoti, kad po 1995 m. Lietuvoje, kai bendras užregistruotas nusikalstamumas stabilizavosi, nepilnamečių padarytų ir užregistruotų smurtinių nusikaltimų ne mažėjo, o daugėjo, ypač tyčinių nužudymų ir tyčinių sunkių kūno sužalojimų (sunkių sveikatos sutrikdymų).

Remiantis registruoto nusikalstamumo koeficientais (10 tūkst. gyv.) kaimo gyventojų kriminalinis aktyvumas po nepriklausomybės atkūrimo iki 1994–1995 m. smarkiai augo, susilygino su miesto gyventojų kriminaliniu aktyvumu, 1993 m., kai prasidėjo staigi socialistinių ūkio ir kultūros struktūrų griūtis, netgi viršijo jį.

Šiuolaikiniam registruotam nusikalstamumui Lietuvoje būdinga tai, kad jis po 1995–1996 m. atitinka bendrą Europos Sąjungos tendenciją – nedidelis kasmetinis padidėjimas. Ši tendencija Lietuvoje buvo iki 2004 m., o vėliau bendras registruotas nusikalstamų veikų skaičius nedaug mažėjo ir, pvz., 2011 m. buvo 15 proc. sumažėjęs, lyginant su 2004 m. Nusikaltimų lygis mieste maždaug 1,6 karto viršijo nusikaltimų lygį kaime, o baudžiamųjų nusižengimų lygis mieste maždaug 1,7 karto viršijo baudžiamųjų nusižengimų lygį kaime.

Šiuolaikiniam nusikalstamumui Lietuvoje būdingas tolesnis sunkiausių smurtinių nusikaltimų registruoto skaičiaus mažėjimas: nužudymų skaičius per laikotarpį nuo 2004 m. sumažėjo 39 proc.; sunkių sveikatos sutrikdymų – 56 proc.; išžaginių ir pasikėsinimų – 26,5 proc.; plėšimų – 53 proc.; transporto priemonių vagysčių – 65 proc., automobilių vagysčių – 74 proc.; vagysčių iš gyvenamųjų patalpų – 55,5 proc.; viešosios tvarkos pažeidimų – maždaug 13 proc.

Tačiau nusikaltimų, susijusių su disponavimu narkotinėmis medžiagomis, kontrobandos nusikaltimų užregistruotas skaičius daugiau kaip du kartus padidėjo. Turto sunaikinimo ar sugadinimo bei sukčiavimų raida Lietuvoje vis labiau panašėja į išsivysčiusios rinkos ekonomikos šalių nusikalstamumo raidą. Turto sunaikinimo ar sugadinimo registruotas skaičius per pastaruosius dešimt metų padidėjo beveik 80 proc., o sukčiavimų – beveik 92 proc. Tačiau Lietuvoje minėtų nusikalstamų veikų lygis 100 000 gyv. vis vien yra 2–3 kartus mažesnis negu, tarkim, Skandinavijos šalių¹⁵.

3. Viktimologinis nusikalstamumo Lietuvoje aspektas

Po baudžiamųjų įstatymų reformos Lietuvoje nuo 2004 m. atsirado patikimi valstybiniai statistiniai duomenys apie kriminalinės viktimizacijos procesų aukas.

15 Plačiau žr.: Babachinaitė, G. Šiuolaikinio registruoto nusikalstamumo Lietuvoje pagrindiniai bruožai. *Jurisprudencija*. 2012, 19(4).

Didžiausia registruotų nukentėjusių asmenų dalis (apie 95 proc.) nukentėjo nuo nusikaltimų; likusieji 5 proc. – nuo baudžiamųjų nusižengimų. Pasiskirstymas pagal lytį atrodo vidutiniškai taip: 61 proc. – vyrai ir 39 proc. – moterys. Vienas ketvirtadalis registruotų asmenų nukentėjo kaimo vietovėse, o trys ketvirtadaliai – miestuose. Suaugusieji sudaro maždaug 91 proc. visų užregistruotų asmenų, nukentėjusių nuo nusikalstamų veikų. Tačiau bendrame registruotų nukentėjusiųjų skaičiuje vaikų dalis yra labai nepastovi, smarkiai kintanti kasmet. Šitokia padėtis kriminologiniuose tyrimuose pastaruosius keturiasdešimt metų aksiomatiškai laikoma voliuntaristiniu duomenų registravimo reguliavimu, taigi realus nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų vaikų skaičius yra labiau latentiškas negu suaugusiųjų analogiškas skaičius. Didžiausias nukentėjusiųjų skaičius yra jauno amžiaus (iki 30 metų) asmenys. 30–39 m. amžiaus asmenys nukentėjo panašiai kaip ir 25–29 m. amžiaus asmenys, o po 40 m. amžiaus aukų skaičius gana ženkliai mažėja, ir 60–79 m. žmonės nukentėjo 2 kartus rečiau negu 40–59 m. amžiaus asmenys. Tarp nepilnamečių 2004 m. vieną trečdalį sudarė asmenys iki 14 m. amžiaus, likusius 2/3 – 14–17 m. Tačiau dabar stebima labai nepalanki tendencija, kad asmenų iki 14 m. amžiaus dalis nuolat didėja ir artėja prie 50 proc.¹⁶ Daugėja kūdikių, ikimokyklinio amžiaus ir vaikų iki 13 metų skaičius tarp registruotų nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų Lietuvoje.

Iki šių dienų išlieka aktualus kriminologinėmis žiniomis paremtas požiūris į teisėsaugos institucijų bei teisminės valdžios darbo specifiką ir su tuo susijusius iššūkius. Pastaruoju metu daug diskutuojama apie visuomenės pasitikėjimą prokuratūra, teismais, galimas korupcijos apraiškas šiose institucijose¹⁷. Tačiau tuo pat metu būtina suvokti, kad vis dar egzistuoja viktimizacijos grėsmė minėtų institucijų darbuotojams. 2000 m. Lietuvoje ir Suomijoje buvo atliktas viktimologinis neteisėtų bandymų paveikti teisėjų ir prokurorų darbą Lietuvoje tyrimas. Tyrimo duomenys parodė, kad kas aštuntas teisėjas patyrė dvejopą labiausiai paplitusį neteisėtą poveikį – grasinimus ir bandymus papirkti. Kas septintas prokuroras patyrė grasinimus. Tačiau apskritai nuo neteisėtų bandymų paveikti teisėjų ir prokurorų darbą nukentėjo nuo 5,4 proc. iki 16,6 proc. teisėjų ir nuo 3,9 proc. iki 15,6 proc. apklaustųjų prokurorų (pagal atsikiras neteisėto poveikio rūšis).

Dar viena problema, aptarta viktimologų publikacijose, – tai saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. Reikalas tas, kad nusikaltimų baimės lygis Lietuvoje yra maždaug du kartus didesnis negu ES šalių analogiškas vidurkis, nors kriminalinė viktimizacija Lietuvoje atitinka ES šalių vidurkį¹⁸. Vykstant spartiems so-

16 Plačiau žr.: Babachinaitė, G. Kriminalinės viktimizacijos Lietuvoje pagrindinių statistinių rodiklių kriminologinė analizė. *Jurisprudencija*. 2011, 18(3).

17 Vileikienė, E. *Lietuvos gyventojų požiūris į teismus* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-07]. <<http://www.teismai.lt/dokumentai/gyventoju%20apklausa%20%28teismai%29%202013.pdf>> .

18 Plačiau žr.: Babachinaitė, G. Saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2006, 1(79).

cialiniams pokyčiams, tampa aktualu naujai tyrinėti visuomenės saugumo suvokimą ir prielaidas. Nesaugiai aplinkoje besijaučiantys asmenys yra priversti neracionaliai skirstyti išteklius savo poreikiams (tarp jų – ir saugumo) patenkinti, didėja emocinis diskomfortas visuomenėje, mūsų anksčiau jau minėtas nepasitikėjimas teisės saugos institucijomis. Ilgainiui tokia situacija sudaro prielaidas nusikalstamumo savikūros vystymuisi, registruoto nusikalstamumo didėjimui.

4. Nusikaltimus padariusių asmenybės problematika šiuolaikinėje kriminologijoje

Kriminologinėje literatūroje vyksta diskusija dėl nusikalstamą veiką padariusio asmens asmenybės sampratos, turinio ir apskritai tokio termino vartojimo tikslingumo¹⁹. Straipsnyje trumpai pateikiama nusikaltėlio asmenybės samprata ir daugiausia dėmesio skiriama nusikaltėlio asmenybės socialinių bruožų analizei, tyrimą koncentruojant į recidyvisto asmenybės elementus, nes būtent recidyvisto asmenybė pasižymi išskirtiniais antisocialiniais bruožais.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 27 straipsnyje, be kiekybinių (formalių) recidyvo požymių, yra nustatyta, kad teismas, priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį už paskutinį nusikaltimą, atsižvelgęs į kaltininko asmenybę, nusikalstamų ketinimų įvykdymo laipsnį, į dalyvavimo darant nusikaltimus pobūdį ir kitas bylos aplinkybes, asmenį gali pripažinti pavojingu recidyvistu²⁰. Pakartotinai nusikaltusių asmenų elgesio charakteristikų išryškėjimas padeda išsiaiškinti, kas paskatino asmenį nusikalsti, ar paskirta bausmė už pirminį nusikaltimą buvo efektyvi, ar ją atlikus nuteistojo resocializacija buvo veiksminga, ką reikia daryti siekiant išvengti pakartotinių nusikaltimų, – tai padeda nustatyti pagrindines pakartotinio nusikalstamumo prevencijos kryptis.

Kriminologijos mokslas yra sukaupęs nemažai žinių apie nusikaltimą padariusio asmenybę. Ją, be kriminologijos, jau daugelį metų nagrinėja psichologija, sociologija, antropologija bei kiti mokslai. Kriminologiniai tyrimai, nukreipti į bet kurią nusikalstamumo rūšį, visuomet pasiremia ir nusikaltėlio asmenybės analize. Pvz., recidyvisto asmenybė yra vienas iš pavojingiausių socialinių asmenybės tipų, kadangi pats recidyvinis nusikalstamumas yra vienas iš negatyviausių ir pavojingiausių socialinių reiškinių, todėl kriminologiniuose tyrimuose šiai problemai skiriama daug dėmesio.

19 Babachinaitė, G.; Galinaitytė, J.; Jurgelaitienė, G. et al. *Kriminologija: vadovėlis*. Moks. red. Babachinaitė, G.; Kiškis, A. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 243–248.

20 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741 (aktuali redakcija).

Recidyvistas – tai nebe pirmą kartą nusikaltimą padaręs asmuo, turintis tam tikrų specifinių bruožų, įgūdžių ir įpročių, skiriančių jį nuo asmens, nusikaltusio pirmą kartą. Recidyvisto asmenybė – tai stipriai išreikštų antivisuomeninio elgesio charakteristikų sudėtingo formavimosi proceso rezultatas. Recidyvisto asmenybė susiformuoja palaipsniui, veikiama įvairių veiksnių, išorinės ir vidinės aplinkos sąlygų; jai yra būdinga negatyvių socialinių, psichologinių bei teisinių orientacijų visuma. Tai teisine prasme antivisuomeninė (nesocializuota) asmenybė. Nusikaltėlio recidyvisto asmenybė – tai visuma tarpusavyje susijusių socialiai reikšmingų neigiamų savybių ir santykių, kurie sąveikaudami su išorinėmis sąlygomis ir aplinkybėmis nulemia pakartotinių nusikalstamų veikų padarymą.

Baudžiamosios atsakomybės už pakartotinių nusikaltimų padarymą masto didinimas iš esmės remiasi recidyvisto asmenybės socialinio pavojingumo koncepcija, kuri teigia, kad nusikaltimą padaręs asmuo (lyginant su niekuomet nenusikaltusiu asmeniu) turi negatyvių, pavojingų visuomenei bruožų, savybių, požiūrių, orientacijų ir net poreikių.

Kita vertus, kasdieniniame gyvenime mes sutinkame nusikalstamas veikas padariusius asmenis ir matome, kad daugumos iš jų mąstymas bei elgesys beveik niekuo nesiskiria nuo kitų, nenusikaltusių žmonių. Žmogus yra sudėtinga būtybė, ir nė vienas nėra apsaugotas nuo galimybės nusikalsti.

Teoriškai galima išskirti recidyvisto asmenybės charakteristikų, lemiančių nusikalstamą elgesį, sistemą. Pagrindiniai jos elementai: 1) motyvai ir poreikiai; 2) moralė ir teisinė sąmonė; 3) socialinės pozicijos ir ryšiai; 4) socialiai reikšminga veikla.

Motyvai ir poreikiai. Nusikaltėlių recidyvistų elgesio motyvų sistema yra žymiai siauresnė nei pirmą kartą nusikaltusių arba niekuomet nenusikaltusių asmenų elgesio motyvų sistema. Recidyvisto asmenybės formavimosi procese atsiranda nauji primityvūs elgesio motyvai bei keičiasi motyvų sistemos hierarchinė struktūra. Šioje hierarchijoje ima dominuoti egoistiniai, materialiniai, vartotojiški, trumpalaikiai poreikiai ir motyvai. Todėl dauguma recidyvistų yra absoliučiai nemotyvuoti turėti nuolatinį darbą. Ilgalaikis nedarbas reiškia lėšų pragyvenimui trūkumą, o tai yra glaudžiai susiję su neišvengiama nusikalstamos karjeros tąsa. Su ilgalaikiu nedarbu taip pat yra susijusi ir asmens poreikių deformacija, kuri reiškia materialinių interesų iškėlimą virš dvasinių (bendravimo, kūrybos, mokymosi poreikių), todėl dažniausiai pakartotinių nusikaltimų motyvais tampa savanaudiškumas, chuliganizmas, kerštas, pavydas, pyktis ir pan.

Moralės ir teisinės sąmonės charakteristika. Moralė, kaip ir teisė, visiems konkretios visuomenės žmonėms kelia tam tikrus reikalavimus, kurie formuluojami kaip normos ir principai. Recidyvisto asmenybės moralės defektus pirmiausiai išryškina jo individualizmas. Recidyvistas visuomenėje dominuojančias moralės normas ir principus pakeičia žemomis individualiomis moralinėmis vertybėmis. Egzistuoja ryšys tarp asmenybės tapimo antivisuomenine, nepalankios socialinės aplinkos ir negatyvių asmenybės individualių savybių. Recidyvisto asmenybei yra būdingos tokios in-

dividualios savybės kaip puikybė, gobšumas, egoizmas, žiaurumas, pavydas, kerštas, neįautrumas kitų nelaimėms, agresyvumas, nekantrumas, impulsyvumas, emocinių reakcijų neadekvatumas ir primityvumas, nesugebėjimas atidėti pasitenkinimo, naujų išpūdžių siekimas ir pan. Toks asmuo gali pavogti todėl, kad tuo momentu neturi su savimi pinigų ar tiesiog nenori vargintis mėgindamas jų gauti teisėtai; nuo antisuvomeninių veikslių jo negali sulaikyti ir bausmės grėsmė; toks impulsyvumas, tenkinant poreikius, skatina asmenį iškilus kokioms nors kliūtims reaguoti agresyvumo protrūkiais²¹. Be išvardintų recidyvisto asmenybės individualių savybių, reikia paminėti, kad recidyvistams yra būdingas nesavikritiškumas, visiškai savo elgesio pateisinimas, įtikėjimas nebaudžiamumu ir savo sėkme, ciniškas požiūris į svetimą nuosavybę, savo egoistinių poreikių išaukštinimas. Dauguma recidyvistų absoliučiai tiki savo veikslių teisingumu, o jų nusikalstamos veikos demaskavimą laiko tik atsitiktinumu. Paprastai jie savo nusikalstamą elgesį laiko atsaku į nukentėjusiojo veiksmus, tokiu būdu pervertindami pačių susikurtą teisės pažeidimo motyvą ir besąlygiškai tikėdami nebaudžiamumu.

Kalbant apie recidyvisto asmenybę reikia paminėti ir kai kurias emocijas, psichologines bei psichikos patologijas, būdingas recidyvistams. V. Kučinskas ir R. Kučinskienė nurodo, kad nusikaltimai yra negatyvių veikslių komplekso padariniai, kuriuos nulemia ištisa virtinė ankstesnių negatyvių įvykių, visuomeninių ir asmeninių veikslių santykis. Vienas iš negatyvių veikslių yra emocijiniai sutrikimai, kuriuos sukelia įvairūs charakterio sutrikimai. Paminėtini tokie charakterio sutrikimai, kaip depersonalizacija (žmogaus standartizacija, individualybės praradimas, bet kokios prasmės veikti praradimas), depresija (prisilgtų jausmų būseną, minčių slopinimas, neigiamos emocijos, mažas darbingumas, mintys apie savižudybę), bejėgiškumas (išorinių poveikių sureikšminimas, nuolatinė stresinė būseną), klaidėjimas (nepasitenkinimas savo kūno struktūra, fizine išvaizda, laikysena), filosofinės intoksikacijos sindromas (nepagrįstas mėginimas pertvarkyti pasaulį, lengva šizofrenija), fobija (stiprus nenoras mokytis, mokyklos baimė, liguistas fizinio darbo vengimas)²². Apie 15–20 proc. recidyvistų yra diagnozuojamos psichikos patologijos (nereiškiančios neveiknumo), o nužudymus padariusių recidyvistų – net 40 proc. Tačiau demonstratyvi neurastenija bei elgesio sutrikimai daugeliui jų yra atsiradę dėl savo gyvenimo ir likimo nuvertinimo, savikontrolės nebuvimo.

Recidyvistų nusikalstamą elgesį suponuoja ne tik iškreipta jų moralės normų ir principų sistema, bet ir pozityviai egzistuojančių teisės normų nuvertinimas bei baudžiamosios atsakomybės grėsmės ignoravimas. Recidyvistai paprastai labai gerai žino baudžiamojo įstatymo turinį ir net Baudžiamojo kodekso straipsnius, tačiau šis jų žinojimas yra labai siauras ir formalus, jie nesuvokia teisės principų ir jų socialinės

21 Kočiūnas, R. *Psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Lumen, 1995, p.149.

22 Kučinskas, V.; Kučinskienė, R. *Socialinis darbas švietimo sistemoje: teoriniai aspektai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2000. p. 159–160.

reikšmės. Recidyvistų teisinė sąmonė yra nesusiformavusi, prieštaringa; jų sąmonė aktyviai priešinasi teisinių draudimų suvokimui ir priėmimui. Akivaizdžiai recidyvisto teisinės sąmonės deformacijos laipsnį parodo tai, kaip recidyvistas vertina teismo nuosprendžio ir jam paskirtos bausmės teisingumą. Daugeliu atvejų yra stebima atvirkštinė teistumų skaičiaus ir pozityvaus bausmės teisingumo vertinimo priklausomybė: kuo daugiau recidyvistas turi teistumų, tuo rečiau jis mano, kad jam paskirta bausmė buvo teisinga ir adekvati padarytam nusikaltimui.

Socialinės pozicijos ir ryšiai. Nors žmogus ir gimsta su genetiškai užprogramuotais temperamento bruožais, tačiau deviantinio (nusikalstamo) elgesio yra išmokstama gyvenant visuomenėje. Pagal G. Valicko apibūdintą diferencinės asociacijos teoriją, „nusikalstamas elgesys įgyjamas tada, kai žmogus susiduria su nepageidautino elgesio pavyzdžiais ir kartu yra izoliuojamas nuo prosocialaus elgesio šaltinių“²³. Nusikalstamo elgesio asmenybė išmoksta bendravimo proceso metu. Didžiausią poveikį šiam išmokimui turi artimiausia aplinka – šeima, mokykla, bendramųjų grupės; nemažai įtakos turi ir visuomenės informavimo priemonės. Taigi, veikiant visiems šiems veiksniams, o tuo labiau – asmenybei turint nepageidaujamų individualių savybių, tikėtina, kad nusikalstamas elgesys bus išmoktas. Jeigu artimiausioje asmenybės aplinkoje prosocialios vertybės yra ignoruojamos, o antisuomeninės laikomos priimtiniomis ir dar pastiprinamos (paskatinamos, apdovanojamos), susidarys palankiausias sąlygos asmenybės desocializacijai.

Recidyvistai paprastai daugiausiai bendrauja „savame rate“, kadangi tik čia jie suranda bendraminčius, suprantančius jų poreikius ir siekius. Taigi, recidyvistui nuolat bendraujant su kitais asmenimis, kuriems itin būdingos antisuomeninės nuostatos, bendravimą pajavirinant alkoholiu bei narkotikais, susiformuoja tam tikri socialiniai antisuomeniniai ryšiai bei antisuomeninės asmenybės pozicijos.

Analizuojant recidyvistų asmenybę, pastebimos ir jų šeiminių santykių socialinių pozicijų deformacijos. Pasak V. Justickio, kriminologiniai tyrimai patvirtino tai, kad žmonės, kurie daug kartų padaro nusikaltimus, daugeliu bruožų išsiskiria iš kitų žmonių; pirmiausia, „jie iš tikrųjų turėjo blogą šeimą“²⁴. Daugumos recidyvistų tėvai buvo išsiskyrę arba nuolat konfliktuodavo, šeimoje nebuvo šiltų santykių, vaikai nebuvo mylimi; kuris nors iš šeimos narių buvo teistas. Be to, reikia paminėti ir žemą šeimos, kurioje recidyvistas užaugo, socialinį statusą, tai yra mažas šeimos pajamas ir blogas, vargingas gyvenimo sąlygas. Suaugę recidyvistai paprastai arba iš viso neturi jokių šeiminių ryšių, arba šie ryšiai yra iširę, juos pakeičia atsitiktiniai santykiai. Recidyvistai dažnai keičia gyvenamąją vietą. Jų santykiai su kitais šeimos nariais yra primityvūs; jie sukuria šeimas tik su panašiais į save asmenimis. Recidyvistai dažnai neigia savo tėvystę, vengia išlaikyti nepilnamečius vaikus bei senyvus tėvus.

23 Valickas, G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997, p. 52.

24 Justickis, V. *Kriminologija*. I dalis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 205.

Dauguma recidyvistų pirmą kartą nusikalsta būdami nepilnamečiai arba pirmaisiais pilnametystės metais. Kriminologiniais tyrimais yra nustatyta tiesioginė priklausomybė tarp nusikalstamos karjeros pradžios ir tolesnio nusikaltimų recidyvo: kuo anksčiau nepilnamečiai nusikalsta, tuo paskesnis jų recidyvas yra intensyvesnis ir pavojingesnis; pirmą kartą nusikaltus sulaukus pilnametystės, recidyvo tikimybė žymiai sumažėja, o senyvame amžiuje beveik niekas nepradedą recidyvinės biografijos²⁵. Vidutinis recidyvistų amžius yra šiek tiek didesnis nei pirmą kartą nusikaltusių asmenų, tačiau paskutiniu metu šis amžiaus skirtumas palengva mažėja. Bendra nusikalstamumo jaunėjimo tendencija tinka ir recidyviniam nusikalstamumui. Dauguma recidyvistų yra nuo 21 iki 30 metų amžiaus; tai palyginti jaunas amžius, turint omenyje tai, kad šie asmenys nusikalto nebe pirmą kartą.

Apžvelgiant socialinius demografinius recidyvisto požymius, reikia pasakyti, kad recidyvinis nusikalstamumas yra būdingesnis vyriškai visuomenės daliai. Recidyvistų moterų yra užregistruota apie 2–3 kartus mažiau nei pirmą kartą nusikaltusių moterų, o bendroje nusikalstamumo statistikoje matyti, jog moterys 6–7 kartus rečiau nusikalsta nei vyrai. Beje, reikia pažymėti, kad moterų recidyvistų kriminogeninės savybės yra negatyvesnės nei vyrų, kas pasireiškia labiau paplitusiu alkoholizmu, didesniu teistumų skaičiumi, socialinių ryšių nutrūkimu, benamyste, moraline degradacija. Šių reiškinių priežastis yra ta, kad moteris visuomet sunkiau pergyvena šeimos iširimą nei vyrai, kurie dažniau ir greičiau išsiskiria su nuteistomis žmonomis, nei moterys – su nuteistais vyrais. Psichologinės bei fiziologinės moterų savybės nulemia tai, kad jos greičiau tampa alkoholikėmis ir narkomanėmis. Be to, visuomenės nuomonė yra žymiai griežtesnė teistoms moterims nei vyrams, dėl ko moteris recidyvistes neretai atstumia draugai, jos nesulaukia geranoriškumo ir žmogiško bendravimo.

Kaip buvo minėta, dauguma recidyvistų pirmą kartą nusikalsta būdami nepilnamečiai arba jauno amžiaus. Dėl anksti prasidėjusios kriminalinės karjeros recidyvistų išsilavinimo lygis yra žymiai mažesnis nei kitų asmenų, jų darbinė kvalifikacija yra labai menka arba jie neturi jokios kvalifikacijos, neturi darbo stažo.

Kriminologijos literatūroje yra nemažai kalbama apie laisvės atėmimo bausmės įtaką recidyvisto asmenybės formavimuisi. Prof. J. Bluvšteinas nurodo, kad laisvės atėmimo paradoksialumas pasireiškia tuo, kad ši bausmė orientuota į nuteistojo resocializaciją, t. y. turi atkurti sugebėjimą gyventi visuomenėje, bet kartu ilgą laiką izoliuoja jį nuo visuomenės²⁶. Daugelio nuteistųjų sąmonėje laisvės atėmimo bausmės atlikimas suformuoja įpročius dirbti ir vykdyti kitas pareigas tik veikiant sankcijų baimei, todėl išėję į laisvę tokie asmenys jaučiasi išsilavininę iš prievartinio darbo ir socialinių pareigų vykdymo. Suprantama, kad šis „laisvės“ pojūtis neskatiną jų nei dirbti, nei prosocialiai elgtis visuomenėje. Be to, nuteistieji asmenys laisvės atėmimo

25 *Kriminologija: uchebnik* [Criminology: Handbook]. Pod red. Kuznecovoj, N. F.; Lunejeva, V. V. Moskva, 2005, s. 472.

26 *Kriminologija*. Atsakingasis redaktorius J. Bluvšteinas. Vilnius: Pradai, 1994, p. 231.

vietose įgyja ir kitų įpročių – būti kartu su kitais, panašiais į juos. Ypač tie nuteistieji, kurie yra praradę socialinius ryšius, išėję į laisvę jaučia stiprų poreikį bendrauti su kitais laisvės atėmimo bausmę atlikusiais asmenimis. Laisvės atėmimo vietose nuteistųjų asmenybei didelį poveikį turi ne tik valstybės organizuojama kontrolė ir jos poveikio priemonės, bet ir kriminalinė subkultūra²⁷.

Tebesantis neformalus nuteistųjų susiskirstymas į atskiras kategorijas Lietuvos pataisos įstaigose skatina vienu kategorijų nuteistųjų prievartą kitų kategorijų atžvilgiu, padeda įgyti neigiamos kriminalinės patirties bei aukštesnę kriminalinę kvalifikaciją, užmegzti naujus socialinius tarpusavio santykius, sustiprina kriminalines ir apskritai antisocialines nuostatas. Minėti veiksniai ir pataisos įstaigose nuteistųjų susiformuoti įpročiai padidina riziką, kad į laisvę išėjęs recidyvistas, susidūręs su gyvenimo sunkumais ar kriminogenine situacija, pasirinktų kriminalinę aplinką ir neteisėtus tikslų siekimo būdus.

Išvados

Nusikalstamumas yra dinamiškas socialinis teisinis reiškinys, tiesiogiai susijęs su visais valstybėje vykstančiais procesais, pasižymintis permanentiškumu. Dėl to nusikalstamumo arba atskirų jo elementų stabilizavimasis arba netgi mažėjimas savaime nepanaikina nusikalstamumo prevencijos problemų. Kriminologinė problematika yra permanentiškai aktuali, gali keistis tik aktualumo kryptingumas, t. y. gali būti išskiriami tam tikri jo akcentai. Nusikalstamumo prevencijos pagrindą turi sudaryti strateginio pobūdžio principai, užtikrinantys veiklos tęstinumą, šio reiškinio tyrimų tarpdiscipliniškumą ir nuolatinę stebėseną.

Ilgalaikė kriminologinių tyrimų praktika rodo, kad registruoto nusikalstamumo lygis ne visuomet atspindi tikrąją kriminogeninę situaciją valstybėje. Registruoto nusikalstamumo dinamika gali priklausyti ne tik ir ne tiek nuo visuomenėje vykstančių procesų ir realiai padaromų nusikalstamų veikų skaičiaus, kiek nuo politinės valios, nusikalstamų veikų registravimo tvarkos pokyčių ir t. t. Tad objektyvesniam kriminogeninės situacijos vertinimui svarbus visapusiškas kriminologinės statistikos kūrimo išmanymas bei specifinės žinios.

Viktimologinis aspektas kriminologijoje yra svarbus ne tik siekiant suvokti asmenims nusikalstamomis veikomis daromos žalos mastą, pobūdį, bet ir visapusiškai vertinant galimą viktimizaciją asmenų, kurie baudžiamajame procese niekada nebus pripažinti nukentėjusiais (pasikėsinimų papirkti ir kitais atvejais).

Nusikaltėlio recidyvisto asmenybė – tai visuma tarpusavyje susijusių socialiai reikšmingų neigiamų savybių ir santykių, kurie sąveikaudami su išorinėmis sąlygomis ir aplinkybėmis nulemia pakartotinių nusikalstamų veikų padarymą. Ši samprata

27 Petkus, A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui. *Jurisprudencija*. 2001, 20(12).

tampa aktuali įveikiant anksčiau naudotą ir iš esmės save diskreditavusią „nusikaltėlio asmenybės“ sampratą, kurios turinys, kaip parodė praktika, dažnai niekuo nesiiskirdavo nuo teisei lojalaus asmens asmenybės turinio.

Literatūra

- Babachinaitė, G. Kriminalinės viktimizacijos Lietuvoje pagrindinių statistinių rodiklių kriminologinė analizė. *Jurisprudencija*. 2011, 18(3).
- Babachinaitė, G.; Galinaitytė, J.; Jurgelaitienė, G., et al. *Kriminologija: vadovėlis*. Moks. red. Babachinaitė, G.; Kiškis, A. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
- Babachinaitė, G. Kriminologiniai nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacijos aspektai. *Lietuvos teisės tradicijos: mokslinės konferencijos medžiaga*. Vilnius: Justitia, 1997.
- Babachinaitė, G. Saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. *Jurisprudencija*. 2006, 1(79).
- Babachinaitė, G. Šiuolaikinio registruoto nusikalstamumo Lietuvoje pagrindiniai bruožai. *Jurisprudencija*. 2012, 19(4).
- Babachinaitė, G. Viešoji nuomonė ir mirties bausmė: prevencijos strategija. *Jurisprudencija*. 1998, 10(2).
- Chistie, N. *Limits to pain*. Oxford, Martin Robertson, 1992.
- Christie, N. *Crime control as Industry*. London, New York, 1993.
- Fedosiuik, O. Baudžiamoji atsakomybė kaip kraštutinė priemonė (*ultima ratio*): teorija ir realybė. *Jurisprudencija*. 2012, 19(2).
- Gavėnaitė, A. *Bausmės samprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijose*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.
- Justickis, V. *Kriminologija*. I dalis. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
- Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos. Asmenų, laikomų KD įstaigose, skaičius metų pradžioje [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-09-10]. <<http://www.nplc.lt:8000/asis/>>.
- Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2012 metų veiklos ataskaita. 2013, Nr. 1S-440 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-09-23]. <<http://www.kalejimudepartamentas.lt/lt/kalejimu-departamentas/veikla/ataskaitos/metines.html>>.
- Kočiūnas, R. *Psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Lumen, 1995.
- Kriminologija*. Atsakingasis redaktorius Bluvšteinas, J. Vilnius: Pradai, 1994.
- Kriminologija: uchebnik* [Criminology: Handbook]. Pod red. Kuznecovoj, N. F.; Lunejeva, V. V. Moskva, 2005.
- Kučinskas, V.; Kučinskienė, R. *Socialinis darbas švietimo sistemoje: teoriniai aspektai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2000.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741 (aktuali redakcija).
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54⁽¹⁾, 71, 75, 105, 227⁽¹⁾, 227⁽³⁾ straipsnių pakei-

- timo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 115-3238.
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. lapkričio 14 d. nutarimas Nr. 1381 „Dėl nacionalinės nusikaltnių prevencijos ir kontrolės programos įgyvendinimo tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 135-6897.
- Petkus, A. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyviniam nusikalstamumui. *Jurisprudencija*. 2001, 20(12).
- Povilaitis, Br. *Lietuvos žemės ūkis 1918-1940*. Vilnius: Tėvynės sargas, 1997.
- Tyčiniai nužudymai (su pasikėsinimais) [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-08-29]. <<http://www.nplc.lt/sena/stat/nus/nus11.htm>>; Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje. Užregistruotos ir ištirtos nusikalstamos veikos (Forma 1 Ž). Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-08-29]. <<http://www.nplc.lt:8000/asis/>>.
- Valickas, G. *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
- Vileikienė, E. *Lietuvos gyventojų požiūris į teismus* [interaktyvus]. [žiūrėta 2014-03-07]. <<http://www.teismai.lt/dokumentai/gyventoju%20apklausa%20%28teismai%29%202013.pdf>>.

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjama kriminogeninių procesų dinamika dėsningų bei neprognozuojamų socialinių, ekonominių, politinių pokyčių fone, ieškoma metodologinio pagrindo kriminogeninių faktorių prognozavimui tobulinti. Analizuojamos aktualios nusikalstamumo prevencijos problemos, nusikalstamumo raidos rodikliai Lietuvoje, kriminalinės viktimizacijos pagrindiniai rodikliai, nusikaltnių baimės raida Lietuvoje, kriminologijai svarbūs nusikalstamą veiką padariusiojo asmenybės bruožai.

Reikšminiai žodžiai: nusikaltnimai, baudžiamieji nusižengimai, nusikalstamumo prevencija, kriminalinė viktimizacija, nusikalstamumo raida, socialiniai pokyčiai.

SOME ESSENTIAL CRIMINOLOGICAL PROBLEMS IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL CHANGES IN LITHUANIA DURING THE LAST TWENTY YEARS

Genovaitė Babachinaitė, Artūras Petkus

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In this article, the context of crime in many aspects is analysed. A historical overview of statistical data analysis, victimisation processes, characteristics of victim and criminal personality and criminogenic process insights are presented

in order to create conditions for further interdisciplinary research. It is emphasized that society supports and even requires an enhancement of democratic development in the processing of many fields of social and economic life, but the only “effective” tool they see in crime reduction is strengthening of penalties, derogation from offenders’ rights and freedoms and many other restrictions. In fact, this opinion contravenes to numerous criminological surveys that proved success of pro-active prevention, in which the community takes the key role, and disproved effectiveness of harsh, but erratic penal policy of the state. Thus, the importance of law enforcement institutions in crime reduction activities is specified and identified as minor.

Crime rates for the last century are also analysed in this article. It is noticed that the state criminological data may vary subject to political will of the state authorities or crime recording rules. Crime rates assessment must be based on clear information about all those conditions.

It is emphasized that temporal levelling-off in crime rates or even temporal reduction in crime rates does not reduce criminological issues in the whole. Crime as a negative social-legal phenomenon is widely connected with all social phenomena, such as economy, employment, education, social relations, etc. So, it cannot be cancelled or defeated as simple as some of politicians like to present it. Criminological problems are permanent; they require constant solutions and systematic approach. Furthermore, the victimological aspect in criminology is also essential not only for a clear understanding of the scope and nature of the crime damage, but also for adequate assessing of potential victimization of people, who will never be recognized as victims in the criminal process (e.g., attempts to bribe and other cases).

In the authors’ view, the concept of a personality of a criminal should be formulated more precisely to make a clear division between features of a law-loyal person and features of a criminal person. A criminal person is the whole of interdependent socially important negative features and relations interconnected with external conditions and factors, which determine repeated criminal activities. This concept is based on the general principle that personality changes only during some period of extremely negative criminal, anti-social experience, intentional criminal activities, when a person sustains social exclusion.

Genovaitė Babachinaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto profesorė. Mokslinių tyrimų kryptys: smurtinis nusikalstamumas ir jo prevencija, nepilnamečių teisės pažeidimų prevencija, teisinės sąmonės ir kriminalinės viktimizacijos problemos, nusikalstamumo Lietuvoje periodizacija.

Genovaitė Babachinaitė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Institute of Criminal Law and Procedure, Professor. Research interests: violent crimes and their prevention, prevention of juvenile delinquency, problems of legal consciousness and criminal victimisation, periodisation of criminality in Lithuania.

Artūras Petkus, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir proceso instituto docentas. Mokslinių tyrimų kryptys: korupcijos tyrimai, priežastingumas, prevencija, korupcijos daroma žala, atskirų nusikalstamumo rūšių kriminologinė charakteristika, nusikaltėlio asmenybė, kriminalinė subkultūra.

Artūras Petkus, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Institute of Criminal Law and Procedure, Associate Professor. Research interests: corruption surveys, causation, prevention, damage of corruption, criminological characteristics of particular kinds of crimes, personality of criminal, criminal subculture.